

श्रीपाद महादेव माटे

व्यक्तिद-शन

लेखक.

प्रा. श. श्री. पुराणिक

काळ प्रकाशन, पुणे ३०

श्रीपाद महादेव माटे

व्यक्तिदर्शन

लेखक

प्रा. श. श्री. पुराणिक

काळ प्रकाशन, पुणे ३०

काळ प्रकाशन, १४०४ सदाशिव, पुणे ३०

□ □

मुद्रक व प्रकाशक
शंकर रामचंद्र दाते
काळ मुद्रणालय
१८३५ सदाशिव पेठ, पुणे ३०

□ □

मावृत्ति १ ली
दि. ३१ ऑगस्ट १९८६

□ □

मूल्य रु. २०/-

३३

प्रास्ताविक

माटे यांचा मी औपचारिक विद्याथी नव्हे. पण काळाईलचे एक प्रसिद्ध वचन आहे. In these days a collection of good books is a real University. या काळात चांगल्या पुस्तकांचा संग्रह हेच एक विद्यापीठ आहे. या दृष्टीने माटे यांचे वाङ्मय हेही एक प्रकारचे विद्यापीठच आहे. इतर अनेकांप्रमाणे मीही त्या मुक्त विद्यापीठाचा एक विद्याथी आहे. माटे यांचे साहित्य वाचताना जो आनंद मी सेवन केला त्या ऋणांची अंशतः परतफेड करण्यापलीकडे दुसरा कोणताही उद्देश या पुस्तकामागे नाही. हे एक प्रकारे ऋषित-पणच आहे.

सुदैवाने 'काळ'चे संपादक श्री. शंकरराव दाते हे माट्यांचे एके काळचे विद्याथी होते. त्यांच्या मनात फार होते की माट्यांच्या संबंधीचे काही लेखन आपल्या हातून प्रसिद्ध व्हावे. माटे यांनी दाते यांच्याबद्दल लिहिले आहे की "अस्पृष्टांचा प्रश्न हे पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचे त्राण माझ्यापाशी नव्हते. श्री. शंकरराव दाते म्हणजे सध्याच्या 'काळ' पत्राचे संपादक हे माझे जुने विद्याथी, सां-वजनिक चळवळीत मोठ्या हीसेने काम करणारे गृहस्थ. त्यांनी हे पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचे पनकरले." दाते यांची साक्षात् गुरुभक्ति आणि माझी परोक्ष गुरुभक्ति यांच्यामुळे आज माट्यांवरचे हे पुस्तक प्रसिद्ध होत आहे. या पुस्तकात माझ्या पदरचे असे फार थोडे आहे. कारण हा पुराव्यानिशी सिद्ध होणारा एक प्रकारचा एका व्यक्तीच्या जीवनाचा इतिहासच आहे. अन्थातच यातील स-व संद-भ व माहिती ज्या ग्रंथांतून, मासिकांतून, नियतकालिकांतून व लेखांतून मी घेतली त्यांचे हे स-व श्रेय आहे. या संद-भात 'सुश्रुत'चे संपादक श्री. व. ल. वष्ट यांचा मुद्दाम निन्देश केला पाहिजे. त्यांनी माटे यांच्या लेखाची हस्त-लिखित प्रत करून मला उपलब्ध करून दिली. या स-व उदारताम्यांचे सहका-य्य नसते तर या पुस्तकातले एक अक्षरसुद्धा मला लिहिता आले नसते. या स-वांचा उल्लेख मी स्वतंत्र रीतीने केलेला आहे व येथेही त्यांचे मुद्दाम पुन्हा एकदा आभार मानतो.

प्रस्तुत पुस्तक लिहिताना माटे यांच्या सहवासाचा आनंद आपण घेत आहोत असे मला वाटले. वाचकांनाही तो अनुभव आला तर माझे श्रम सफल झाले असे मला वाटेल.

लक्ष्मीभुवन, जोशी बिल्डिंग,
हनुमानवाडी, चाळिसगाव

श्री. शंकरराव दाते

साभार ऋणनिदेश

१. श्री. म. माटे यांचे वाङ्मय - विशेषतः १) चित्रपट, २) विज्ञान-बोधाची प्रस्तावना, ३) विचारशलाका, ४) साहित्यधारा, ५) विचारगुंफा, ६) उपेक्षितांचे अंतरंग, ७) भावनांची मांडवी, ८) माणुसकीचा गहिवर इ.
२. साहित्यिकांच्या सहवासात - म. श्री. दीक्षित
३. रत्ने आणि पैलू - वि. मा. दी. पटवन्धन
४. प्रा. श्री. म. माटे - व्यक्ति आणि वाङ्मय

स्फुट लेख -

१. आमचे बापू - सौ. सुधा फडके, रोहिणी, नोव्हेंबर १९४७
२. सौ. लक्ष्मीबाई माटे - श्री. म. माटे, स्त्री, जानेवारी १९५७
३. माझी वाचनाची तऱ्हा - श्री. म. माटे, हंस, जून १९४६
४. माझे कॅन्सरचे दुखणे - श्री. म. माटे, सुश्रुत, नोव्हेंबर १९५७
५. माझे गुरु श्री. म. माटे - शांता शेळके, ललित, जाने. १९६७
६. एक खबरदार पुरुष - शंकर वैद्य, ललित, दिवाळी १९७७
७. ऋणानुबंध - वसुंधरा पटवन्धन
८. आनंदाचे झाड - शांता शेळके
९. महाराष्ट्राचा शैलीकार लेखक माटे - आचार्य अत्रे
अत्रे वाङ्मय दर्शन, सं. बाळ सामंत
१०. अत्रे व माटे - हशा व टाळचा - अत्रे
११. कऱ्हेचे पाणी, खंड ३ व ४ - अत्रे
१२. गुणेरी - श्री. ज. जोशी
१३. परशुरामीय १९५८
१४. केसरी २७ डिसेंबर १९५७
१५. रोहिणी जानेवारी १९५८
१६. माटे आठवणी - म. दा. साठे, रोहिणी, फेब्रुवारी १९५८
१७. वसंत - जानेवारी १९५८

प्रकाशकाचे निवेदन

गुरुव-य श्रीपाद महादेव उपाख्य बापूसाहेब माटे यांचे जीवन व काव्य या संबंधाने चाळिसगाव येथील प्राध्यापक श्री. श. श्री. पुराणिक यांनी लिहिलेला समालोचनात्मक ग्रंथ 'व्यक्तिद-शन' हा बापूसाहेबांच्या जन्मशताब्दीच्या निमित्ताने या वेळी प्रसिद्ध करण्याची संधि मला लाभत आहे याचा आनंद वाटतो. शिक्षक व समाजकाव्यक-ते या नात्यांनी त्यांनी केलेले मा-गद-शन व संस्कार यामुळे त्यांच्यावद्दल कृतज्ञता व्यक्त करण्याचा यामागे उद्देश आहे.

बापूसाहेब माटे यांची यंदा जन्मशताब्दी आहे. त्यांचा जन्म शके १८०८ व-षी भाद्रपद शुद्ध द्वितीयेस (दि. ३१ ऑगस्टला) झाला. म्हणून या वेळी हा ग्रंथ प्रसिद्ध करण्यात येत आहे.

बापूसाहेब माटे हे पुण्याच्या न्यू इंग्लिश स्कूलमध्ये १९०९ पासून शिक्षक होते. १९१२-१३ या व-षी ते पाचव्या यत्नेला इंग्रजीचे शिक्षक होते. या काळात मॅट्रिकची परीक्षा ऑक्टोबरच्या सुमारास होत असे. तथापि १९१४ पासून मुंबई विद्यापीठाचे हे परीक्षासत्र मा-च महिन्यात सुरू करण्यात आले. त्यामुळे शाळेतील वा-षिक परीक्षाही पुढील मा-च महिन्यावर ढकलण्यात आल्या. आमच्या व-गाची चौथीची वा-षिक परीक्षा १९१२ च्या ऑक्टोबर अखेर झाल्या-नंतर पाचव्या यत्नेचा काळ मा-च १९१४ प-न्थत म्हणजे सुमारे स-व्वादीड वर्षांचा झाला. पाचव्या यत्तला असलेले इंग्रजीचे पाठ्यपुस्तक ठरलेल्या कालावधीत संपले तेव्हा माटे यांनी वर्गाला सांगितले की आता आपण मेकॉले यांनी लिहिलेले वॉरन हेस्टिंग्जचे चरित्र वाचू. ती पुस्तके बाजारात सहा सहा आण्यांना मिळतात.

१९१४ मधील आरंभीच तीन महिने साटघांनी व-गाला वॉरन हेस्टिंग्जचे चरित्र शिकविले. या चरित्राच्या निमित्ताने व एरवीही विद्या-ध्यांच्या मनावर आपल्या देशाचा, राष्ट्राचा व घ-माचा अभिमान कसा बाळगवा याचे इतके मूढगामी विवेचन ते करीत की त्याने विद्या-ध्यांची मने घा-रून जात. काही काही वेळा ते खास रविवारी विशेष तास घेत व ते दोन दोन तासांचेही अपत. १९१४ च्या मा-च महिन्याप-न्थत या पुस्तकाची सुमारे वीसपंचवीस पानेच शिक-

वून झाली होती. पण माटघांच्या एकंदर शिकवणीच्या प्रभावामुळे पुढे सुट्टीच्या दिवसात मी अपरिचित शब्दकोशातून काढकाढून ते पुस्तक शेवटपर्यंत वाचले.

१९२४ व-वी पुण्यास हिंदुसभेची स्थापना झाली. चित्रावशास्त्री तिचे अध्यक्ष होते व मी काव्यवाह होतो. आमची ही जोडी १९३१ पर्यंत टिकून होती. आमच्या सभेच्या काव्यकारी मंडळात त्या वेळचे अनेक थोर विचारवंत नेते होते. भाऊसाहेब भोपटकर, बापूसाहेब माटे, ज. स. करंदीकर, गणपतराव नन्दावडे, हरिभाऊ जोशी, नानासाहेब गोखले, दत्तोपंत पोतदारांचे व डी. ल. वामनराव पोतदार अशी नामांकित मंडळी असत. ख्रिश्चन-मुसलमानांचे हिंदूकरण, अस्पृश्यता निवारण व जातिसंस्थेत परस्पर सहयोग व सहकाव्य घडवून आणणे ही कामे विशेषत्वाने चालत. त्या काळात राजकारणात ही सवच मंडळी काँग्रेसमध्ये असत. त्या काळात काँग्रेसमध्ये हिंदुसभा ही जातीय संस्था मानली जात नसे. ती शुद्ध राष्ट्रीयच समजली जात असे. पुढे गांधी-नेहरूंच्या राजकारणाला विकृत वळण लागले व काँग्रेसचे धोरण अधिकाधिक इस्लामधार्मिक होत गेले.

या काळात ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार केलेल्या ब्राह्मणांनी, की ज्यांनी आपली वंशशुद्धि टिकविली आहे त्यांनी परत हिंदुधर्मात यावे व ब्राह्मण जातीत समाविष्ट व्हावे, अशा आशयाचे एक पत्रक बापूसाहेब माटे यांनी तयार केले व ते श्री. ल. व. भोपटकर, पुणे हिंदुसभेचे अध्यक्ष सिद्धेश्वरशास्त्री चित्राव, स्वतः बापूसाहेब माटे काव्यवाह म्हणून मी अशा चौघांच्या सहघांनी, ज्यांची रक्तशुद्धि कायम आहे अशावद्दल आम्हांला माहिती मिळत गेली. अशा सुमारे शंभर ख्रिस्ती बांधवांकड पाठविले. या सुमारास अशा मूळच्या ब्राह्मण कुटुंबातील काही लोकांनी, की ज्यांनी प्राप्त परिस्थितीत ख्रिस्ती धर्म स्वीकारला होता, त्यांना आम्ही शुद्ध करून त्यांस ब्राह्मण जातीत समाविष्ट करूनही घेतले होते. या कामी त्या काळी आम्हांस वार्डच्या प्राज्ञपाठशाळेचे कुलगुरु नारायणशास्त्री मराठे, श्रीधरशास्त्री पाठक प्रभृति विद्वान् धर्मशास्त्रज्ञांचाही पाठिंबा असे. माटे यांनी लिहिलेले हे पत्र त्याच विचाराचे निदर्शक होते. त्या काळात याविषयी ख्रिस्ती ब्राह्मण समाजात बरीच चर्चाही झाली. हे पत्र 'महाराष्ट्र हिंदुसभेच्या कार्याचा इतिहास' या पुस्तकात (पृ. ४६-४९) सविस्तर प्रसिद्ध झाले आहे.

महाड येथे चौदार तळचावर पाणी भरण्याच्या महार समाजाच्या आंदोलनाची पाहणी करण्यासाठी बापूसाहेब माटे यांनी जावयाचे ठरविले तेव्हा पुणे नगर हिंदुसभेचा काव्यवाह म्हणून त्यांनी मलाही बरोबर नेले होते. त्याच वेळी